

Учитель – головна фігура педагогічного процесу (історико-педагогічний аспект)

Колесник І.О.

Харківський національний університет імені Г.С. Сковороди

Анотації:

Обґрунтовано теоретичні положення формування та розвитку особистості вчителя відповідно до суспільних ідеалів. Узагальнено психолого-педагогічну модель українського вчителя, визначено його характеристики та вимоги щодо виконання професійних обов'язків. Зроблено аналіз історико-педагогічної літератури та творчої спадщини педагогів-класиків. Встановлено, що психолого-педагогічна модель українського вчителя вимагає від високого рівня національної самосвідомості, ґрунтовного знання історії України та української психолого-педагогічної думки.

Колесник І.А. Учитель - главная фигура педагогического процесса (историко-педагогический аспект). Обосновано теоретические положения формирования и развития личности учителя в соответствии с общественными идеалами. Обобщено психолого-педагогическую модель украинского учителя, определены его характеристика и требования по выполнению профессиональных обязанностей. Проведен анализ историко-педагогической литературы и творческого наследия педагогов-классиков. Установлено, что психолого-педагогическая модель украинского учителя требует высокого уровня национального самосознания, знания истории Украины и украинской психолого-педагогической мысли.

Kolesnik I.A. Teacher – the central figure of the pedagogical process (the historical and pedagogical aspects). The article based on the study of historical and educational literature and creative heritage of teachers of classic grounded theory of the formation and development of the individual teacher in accordance with the social ideals are summarized psycho-pedagogical model of Ukrainian teachers, defined its characteristics and requirements for the implementation of their professional duties. It is defined that psychological pedagogical model of Ukrainian teacher demand a high level of national consciousness, basic knowledge of the history of Ukraine and Ukrainian psycho-pedagogical thought.

Ключові слова:

учитель, український народ, інтерес, знання, любов до дітей, розвиток.

учитель, украинский народ, интерес, знания, любовь к детям, развитие.

teacher, the Ukrainian people, the interest, knowledge, love for children, development.

Вступ.

Проблема вчителя, його професіоналізму, світоглядної культури, духовно-морального вигляду – одна з найактуальніших у педагогіці та філософії освіти. Це пояснюється тим, що саме від вчителя, його особистісних характеристик залежить реалізація навчальних планів, якість освітніх послуг, виховання підростаючого покоління. У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, у Державній програмі “Вчитель” визначається завдання формування особистості вчителя відповідно до потреб практики, сучасних змін, що відбуваються в країні та світі. Зрозуміло, цей процес має бути забезпечений теоретично. Тому дослідження проблема формування особистості вчителя є актуальним і невідкладним завданням педагогічної науки.

Актуальність статті зумовлюється також необхідністю осмислення місця і ролі вчителя в освіті, його особистісних характеристик та якостей в умовах утвердження постіндустріального вектора суспільного поступу.

У цьому контексті інтерес викликає педагогічна спадщина вітчизняних педагогів-класиків, а саме: Г. С. Сковорода, Т. Шевченко, І. Я. Франко, А. С. Макаренко, В. С. Сухомлинський та ін.

В українській освітянській літературі останніх років до проблеми формування особистості вчителя зверталися такі вчені, як В. Андрущенко, С. Гончаренко, Л. Губерський, М. Євтух, І. Зязюн, В. Кремень, В. Кушерець, О. Савченко, О. Сердюк, І. Надольний, В. Огнев'юк та ін. Однак, незважаючи на публікації цих та багатьох інших вчених, проблема залишається актуальною. В її структурі існують такі не достатньо визначені питання, як загально-філософські проблеми особистості, особистість вчителя як ідеал і реальність, модернізація підготовки сучасного вчителя

в педагогічному університеті, напрями та фактори формування особистісних характеристик вчителя в сучасних умовах.

Робота виконана за планом НДР Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди.

Мета, завдання роботи, матеріал і методи.

Мета статті – на основі вивчення історико-педагогічної літератури, творчої спадщини педагогів-класиків обґрунтувати теоретичні положення формування та розвитку особистості вчителя відповідно до суспільних ідеалів.

Результати дослідження.

Із давніх часів наші предки усвідомлювали на основі вивчення історико-педагогічної літератури, творчої спадщини педагогів-класиків, обґрунтували теоретичні положення формування та розвитку особистості вчителя відповідно до суспільних ідеалів – важливу соціальну функцію вчителя. Київські князі зверталися до Константинополя зі словами: «Земля наша охрещена, а нема в нас учителя, який би нас учив, і повчав, і втолковував святії книги. Не розуміємо ми ні грецької, ні латинської. Тіж нас учать так, а інші — інак, тому-то не розуміємо ми написання букв, ані значення їх. Пришліть-но нам учителів, які можуть нам розказати [про] книжні слова і їх суть» [2, с. 15]. Кирило і Мефодій були одними з тих, хто започаткував освітньо-учительські традиції в Україні, які ґрунтуються на жадобі до знань, усвідомленні важливості освіти й просвітництва для суспільного й індивідуального буття.

У ході наукового пошуку встановлено, що українці виявляли поважне ставлення до освіти. Так, ще Володимир Мономах повчав: «...коли добре щось умієте — того не забувайте, а чого не вмієте — то того учітесь...» [2, с.458]. Батьки намагалися будь-що віддати своїх дітей у науку. «Вік живи — вік учись», — гово-

рять народна мудрість. Водночас, народна дидактика пройнята життєрадісним духом, глибокою вірою в інтелектуальні можливості людини. Це передається, зокрема, заклик: «Не кажи — не вмію, а кажи — навчусь». «До нас в науку — ми навчимо» — вселяється педагогічний оптимізм тому, хто прагне навчатися.

У традиціях українського народу було вшанування особи вчителя, який користувався заслуженим авторитетом. «Шануй учителя, як родителя!» — таку настанову давали дитині, яка вперше йшла до школи.

Значимо, що висувалися високі вимоги як до школи, так і до особистості вчителя, який мав бути наділений не тільки інтелектуальними рисами, а й духовними якостями. Навчати іншого може тільки той, хто сам багато знає і вміє («Розумний учить, а дурень повчає», «Розумний научить, а дурень намучить», «З розумним поговорити, то розуму наберешся, а з дурнем, то і свій загубиш». Адже навчання — не така вже й легка справа («Наука — не проста штука»), яку можна було б звести до простої передачі знань, якими володіє вчитель, тим, хто навчається.

Національно-теоретичне підґрунтя проблеми українського вчительства як психокультурного феномена закладалося у діяльності братських шкіл в Україні. Так, у найдавнішому Статуті луцької братської школи було сказано: «Вчитель, цієї школи має бути благочестивим, розсудливим, смиренномудрим, лагідним, стриманим, не п'яницею, не блудником, не хабарником, не гнівливим, не задрісним, не сміхотворцем, не лихословом, не чародієм, не басносказателем, не посібником ересей, але прихильником благочестія, будучи в усьому взірцем добрих справ». Учителями повинні бути люди... «чесні, діяльні і працьовиті; не для годиться, а насправді вони мають бути живими взірцями чеснот, що їх вони повинні прищепити іншим (Ніщо удаване не може бути тривалим)».

Взірцем для українського вчителя, на наш погляд, виступає український просвітитель XIX ст. О.В. Духнович, який наголошував, що «...Наставник повинен бути обдарованим особливими якостями, і між ними:

1. Той, хто бажає вчити, повинен мати справжнє покликання до цієї служби.
2. Повинен мати добрі й правильні знання та відомості з того предмета, який хоче викладати іншим.
3. Повинен мати чистий і непорочний норов і процвітати добродіями.
4. Повинен бути вже від природи лагідним, поважним, з повним характером муж.
5. Повинен учнів своїх любити та їхню любов також для себе заслужити.
6. Від природи треба йому володіти легким, зрозумілим способом викладання.
7. Повинен мати потрібні засоби для навчання і наставляння.
8. Повинен добрий порядок поважати. Хто цих властивостей від природи дарованих не має, той не принесе в педагогічній сфері ніякої користі, і краще йому відмовитися від цієї служби, ніж коли-небудь... жадливо відповідати за недоліки бути навіки покараним» (див. [7, с. 145]).

Особистість вчителя, його просвітницька й духовна місія була в центрі уваги видатних українських постатей, зокрема Г.С.Сковороди, який свого часу боровся проти схоластики та обмеженості мислення частини вчителів. Він високо цінував того, хто «в неспоріднене собі діло не втручався» і застерігав народною мудрістю: «Якщо не народжений, не сунься в книгоцтво». А якщо вчителя його «»посада не веселить», то це суперечить його «натурі», природі, а отже, професія не дасть «ні насолоди, ні моральної задоволеності», тільки завдасть шкоди. А такий «знаючий учитель без успіху учнів» є «не спокоєн і не щаслив».

Вивчення педагогічної спадщини відомих вітчизняних вчених довело, що народні просвітителі минулого бачили вчителем людину освічену, культурну, яка добре знає не тільки предмет, який викладає, а й суміжні науки. В особистості вчителя Г.С. Сковорода вбачав високо освічену людину: «Довго сам учиш, коли хочеш навчати інших». Сам же він своєю педагогічною діяльністю уособив у собі власний ідеал педагога, діяльність якого ґрунтується на мудрості народної педагогіки, національних освітньо-виховних традиціях. «Всяк мусить пізнати свій народ і в народі себе» — один з провідних його принципів самотворення особистості [6]. За справедливим переконанням Г.Сковорода, учитель повинен володіти ґрунтовними знаннями, прагненням до самоосвіти: «долго самому учиться, если хочеш учить других», любити науку й постійно вивчати її, не зупиняючись, бо «хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестане учитись...» [5, с.221].

Найвищу морально-духовну цінність педагога, стрижень всієї педагогічної системи — любов до дитини і до справи — переконливо обстоював І.Я. Франко: «Який же дар дістали ті, Що так дітей учити вміють? Мені здається, в скарбі тім Любові найбільш дісталось їм». Любов до дитини народний просвітитель висуває на одне перших місць. Він зазначив, що «учителі — друзі молоді, які заохочують її до самостійного мислення, обізнані в різних науках, активні громадські діячі» [10, с.28].

Т.Шевченко високо цінував професію педагога й уважав, що до вчительської роботи потрібно допускати лише чесних і сумлінних людей. Педагог-просвітитель вбачав вчителем людину життєрадісну, спроможну захопити дітей, прищепити їм любов та інтерес до навчання, а не вселяти їм страх перед собою, адже вчитель незаперечно впливає на дітей.

Сьогодні на етапі реформування й модернізації освіти велика увага приділяється урахуванню вікових та психологічних особливостей учнів, гуманістичній спрямованості освіти, що у свій час обстоював К.Ушинський. Учитель, з погляду К.Ушинського, «повинен багато вчитися розуміти душу в її явищах та багато думати про мету, предмет і засоби виховної майстерності, перш ніж стати практиком» [9, с.15]. «У вчителі середнього навчального закладу, - писав К.Ушинський, - знання предмета аж ніяк не становить основного достоїнства. Основна перевага гімназично-

го викладача полягає в тому, щоб він умів своїм предметом виховувати учнів» [9, с.41].

Надзвичайно актуальними, у межах досліджуваної проблеми є поради І.Огієнка, який наголошував, що: «Кожен учитель — якого б фаху не був — мусить досконало знати свою соборну мову й вимову та соборний правопис. Не вільно вчителеві оправдовувати свого незнання рідної мови нефаховістю» [5].

Серед найголовніших рис національного вчителя Г. Ващенко виділяв «Служіння Богу і Україні» [1]. Варто задуматися також над словами іншого педагога-патріота Я.Чепіги: «Для вчителя-українця національне самовиховання так само конечне, як конечне для вчителя активне життя, а не пасивне животіння» [10, с.35].

У контексті нашого дослідження набувають актуальності погляди В.Сухомлинського, який наголошував: «Інтелектуальне зростання, постійне збагачення, оновлення, поповнення, поглиблення, удосконалення знань – це питання життя вчителів» [7, с.51]. Педагог-просвітитель у своїх працях неодноразово акцентував свою увагу на вчительській любові до дітей. «Мудра любов до дітей – вершина нашої педагогічної культури, думки й почуттів, - стверджував в Сухомлинський. – Сердечність, теплота, доброзичливість у ставленні до дитини – те, що можна назвати загальним словом доброта, є результатом великої тривалої праці педагога над самовихованням почуттів» [6, с.299]. Учитель має бути людиною доброї душі, любити дітей такими, якими вони є. «Педагог без любові до дитини, - писав В.Сухомлинський, - це все одно, що співець без голосу, музикант без слуху, живописець без відчуття кольору» [6, с.292]. Педагог-майстер постійно наголошував на тому, що справжній педагог не тільки навчає, а й виховує. Він зазначив, що учитель поєднує в собі дві спеціальності. Він має бути фахівцем не лише з того предмета, який викладає, а ще й педагогом-вихователем. Тобто вчитель, навчаючи, виховує, а виховуючи – навчає. Навчаючи, він покликаний не лише передавати учнями знання, а й прищеплювати їм гуманні ідеали, пробуджувати потребу до суспільно корисної діяльності, виробляти активну життєву позицію. Ось чому вчитель повинен поєднувати в собі майстерність викладача й вихователя [8].

Окреслюючи особливість справжнього вчителя А.Макаренко звертав увагу на визначення основних рис характеру вчителя. Наголошуючи, що педагог має право на гнів, А.Макаренко писав: «Коли ви майстер, то ви будете переживати обурення, але у вас це не набере ніяких антипедагогічних форм. Це буде щирий вияв вашого справжнього людського почуття, не просто людини, а педагога-майстра» [3, с.225].

Висновки.

Таким чином, проведений аналіз педагогічної спадщини педагогів-класиків дозволяє зробити висновки про те, що багатий доробок у царині української філософсько-педагогічної думки виступає культурно-національним підґрунтям для розробки психолого-педагогічної моделі українського вчителя, здатного і готового до педагогічної діяльності в сучасних соціально-економічних і політичних умовах. Це вимагає від українського педагога високого рівня національної самосвідомості, ґрунтового знання історії України та української психолого-педагогічної думки, наслідування національних шкільних традицій і усвідомлення культурної самобутності народної педагогіки, підвищення мовленнєвої культури щодо своїх рідномовних обов'язків і утвердження в освітньому просторі української мови як державної.

Література:

1. Ващенко Г. Твори. — Т.4.: Праці з педагогіки та психології. — К., 2000.
2. Літопис руський / Пер. з давньорус. Л.С.Махновця. — К., 1989.
3. Мельник О. Керівництво педагогічною практикою: діагностика і психологічна підтримка студентів / О. Мельник, В. Юрченко // Освіта і управління. — 2000 (2001). - Т.4. - №1-2.
4. Мороз О.Г. Педагогіка і психологія вищої школи: Навч. посіб. / О.Г. Мороз, О.С. Падалка, В.І. Юрченко. — К., 2003.
5. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний категоризис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / І. Огієнко. — К., 1994.
6. Сковорода Г. Твори: У 2т. Т.2: Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи / Г. Сковорода. — К.: АТ «Обереги», 1994.
7. Слово про вчителя / Упор. О.Т. Губко. — К.: Рад. шк., 1985.
8. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину / В.О. Сухомлинський // Вибр. тв.: У 5 т. Т.2. — К.: Рад.шк., 1976.
9. Ушинський К.Д. Три елементи школи / К.Д. Ушинський // Вибр. пед. тв.: У 2т. Т.1. — К.: Рад. шк., 1983.
10. Чепіга Я. Самовиховання вчителя / Я. Чепіга. — К., 1914.

Надійшла до редакції 26.05.2011 р.
Колесник Ирина Алексеевна
sport2005@bk.ru